

Sanahistoriallisia huomioita.

2. *Santti, säntillinen.*

Cannelinin suomalais-ruotsalaisen sanakirjan mukaan suomen adjektiiviksi *säntillinen* merkitsee 'punktlig, precis', adverbi *säntillisesti* 'punktligt' ja *säntilleen* 'punktligen, precis'. Jusleniuksen, Gananderin ja Renvallin sanakirjoissa näitä emme tapaa. Vasta G. E. Eurénin 1860 ilmestyneessä leksikossa mainitaan sanonta *panna säntillensä* 'läggä i ordning'. Lönnrotin sanakirja sen sijaan tuntee sanat *säntillinen* 'ordnad, bestämd, noggrann', *olla säntillensä* 'vara i ordning l. skick', *laittaa säntillensä* 'ställa i ordning', *panna sanat säntillensä* 'ställa orden väl tillsammans, lägga orden väl', *selvittää säntilleen* 'förklara l. utreda till punkt och pricka'. Vanhemmista lähteistä mainittakoon vielä Jusleniuksen Sana-Lugun Coetuksen lisäyksissä tavattava *säntilleen* 'convenienter, lämpligen'.

Suomen murteissa *säntillinen* esiintyy satakuntalais-hämäläis-pohjalaisella alueella (myös Länsipohjassa) sekä Pohjois-Savossa. Se merkitsee 'säännöllistä, täsmällistä, huolellista'. Merkillepantavan erikoinen on Hämeenkyröstä muistiinpantu merkityksenivahdus: *säntillinen* (*ihminen*) 'täsmällinen ihminen, joka tekee kaikki oikealla ajalla ja hyvin'. Aina viipurilaismurteita myöten tunnetaan adverbit *säntilleen* (~ *säntillensä*) ja *säntillään*. *Säntilleen* merkitsee yleensä 'täsmälleen, oikealla ajalla, hetkellä; tarkalleen'. Esim. Tottijärvi: »Tulee säntilleen»; Hattula: »Tekee tyänsäs säntillee» ('juuri niinkuin pitää, tunnollisesti'); Lemi: »Joka työ pitää's tehäs säntillie». *Säntillään* taas merkitsee 'järjestyksessä, kunnossa, paikallaan'; esim. Iitti-Jaala: *säntilläh* 'kunnossa, paikallaan', Kiihtelysvaara: (Emännällä) »sillä pittää ollakkiik kaikki säntillään» (= paikalla, järjestyksessä). Varsinainen kantasana *säntti* sen sijaan esiintyy harvemmin. Kangasalta on merkitty sanonta »se on säntti mies» (jos oli säännöllinen mies). Perhossa *säntti* 'tarkka, hyvän huolen pitävä'; esim. »Se on säntti mies tuo isäntä, ne pitää ollap paikat justiin eikä melekeen ja kaikki paikollaan» (vanh.).

Jo Lönnrotin sanakirjassa *sännti* sanaa on verrattu takavokaaliseen *santti* nominiin (s.v. *santti*). Siellä mainitaankin viimeksi mainitulle käyttötapoja, jotka täsmälleen vastaavat *sännti* sanasta tavattavia: *panna sanat santillensa* 'ställa orden i rätta takt', *olla santillaan* 'passa'; lisävihkossa on sanonta *olla santilleen* 'vara i ordning l. skick'. Toht. Lauri Hakulinen on kiinnittänyt huomioni myös 1700-luvun lopulta peräisin olevan loitsun säkeisiin, jossa *santti* sana esiintyy. Antti Törnuddin runomuistiinpanoissa, jotka nähtävästi ovat kopioituja Gananderin runokokoelmasta (ks. A. R. NIEMI Kaksi kansanrunokokoelmaa viime vuosisadalta ynnä »Suru-Runot Suomalaiset», Suomi III:14 ss. 1—10), tavataan seuraavat »Arpa Sanat»: »Saatan santille puhua, Asialle arwotella, Kum me arwolle ajanen, Miesten merkille ruwennen, Anna hijsi hilckujansi, Lempo lieri lackiansi, Johon arpani asetan, Lepän lastun langetellen.» Suomi III: 14 s. 16. Ensimmäisen säkeen *santille* merkitsee epäilemättä 'tarkalleen, paikalleen, kohdalleen'. — Viitasaarelta on merkitty *santti* samassa adjektiivisessä merkityksessä kuin *sännti* eräistä toisista murteista (»Kyllä se on santti mies» 'täsmällinen eli tekee tehtävät justiin'). Ja tuskin onkaan mitään syytä pitää *santti* ja *sännti* sanoja yhteenkuulumattomina. Eräissä sanoissahan tavataan *a* ~ *ä* vaihtelua, vrt. *sarana* ~ *säränä*, *sasu* ~ *säsy*, *hakara* ~ *häkärä*, *rastas* ~ *rästäs* jne. (Ks. esim. HAKULINEN *Studia Fennica* I s. 150 ja siellä main. kirjallisuutta.)

Esitetyt sanat ja sanonnat voidaan etymologisesti ymmärtää, jos yhdistämme ne siihen *santti* (~ *sännti*) sanaan, joka keskiajalla ja myöhemminkin meillä on liittynyt pyhimysten nimiin ja jonka pohjana on latinan adjektiivi *sanctus*.¹ Pyhimysten nimillä meillä on myös nimitetty tiettyjä pyhimysten merkkipäiviä, ja näitä vanhoja merkkipäivän nimityksiä tavataan vieläkin kansankielessämme. Erikoisesti silloin, kun vanha pyhimysten merkkipäivä sattuu arjeksi, *santti* sana liittyy päivänkin nimitykseen. Esim. Sortavalan seuduilla »*santtipyhiä* olivat kaikki sellaiset juhlapyhät, jotka eivät olleet tavallisia viikon alussa olevia sunnuntaipyhiä». Suoniemellä Hilja Kuusen mukaan 29. pnä syyskuuta olevasta Mikon eli Mikkelin päivästä käytetään nimitystä *santti* eli *santtimikko* erotukseksi aina sunnuntaipäivänä olevasta *saarnattavasta*. Samoin *santti pyhäänpäivä* on 1. pnä marraskuuta ja *saarnattava pyhäänpäivä* seuraavana sunnuntaina. Huitisissa *mikonsantti* oli niinikään syyskuun 29. pnä ja *pyhäinmiestensantti* marraskuun 1. pnä. »Santit ovat edellä mainittuina päivinä, vaikka juhlat vietetäänkin vasta seuraavina sunnuntaipäivinä.» Pertunmaalaisen merkkipäiväluettelon mukaan taas *santteja* ovat olleet seuraavat päivät:

¹ H. J. STRENG Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakielissä s. 201.

»Henrik neljännellä, Puaval viijennellä, kynttel kuuvennella, Sihver seih-temännellä, kaheksas oli *santiton*, Matti yheksännellä viikolla» joulun jäl-keen. Viitasaari: *santtipäevä* 'epävirallinen puolijuhlapäivä'. Mm. »suviöitä» seuraavat Markuksen, Juliuksen ja Tiburtiuksen päivät olivat *santtipäevä*. Edelleen Lemillä *santti* merkitsi arkipyhää, joka oli jonkun pyhimyksen muistolle pyhitetty päivä, esim. *santtimikko*, *Pyhänmiesten santti*, *Laurin santti*, *Pärtylin santti*. Kurkijoella *santtipäiviin* kuuluivat sellaiset keväi-set merkkipäivät kuin Tiburtiuksen, vanhan Maarian, vanhan Jyrin sekä vanhan Vapun päivät. Äänteellisesti merkittävä on reisjärveläinen tie-donanto: »Ennen vanhaan on täällä sellaisia merkkipäiviä, esim. suviöitä kevättälvella, nimitetty *sänttipäiviksi* ja *santtipäiviksi*.» Tällaisten päi-vien mukaan on ennen kaikki tärkeimmät työt suoritettu ja aikakin laskettu, kuten käy ilmi sananparresta: »Santista aika räknätään» (Huittinen). Jääskestä ja Antreasta mainitaan, että esim. viljan kylvö, lampaiden kerit-seminen jne. on tehtävä *santtin* (= santtina). Nivalassa *santti viikko* on jokin määräviikko, jolloin jokin määrätty työ on tehtävä, kuten *jaakonpäivä-viikko*, jolloin kaikkien pitää olla heinäniityllä. Näin käy varsin ymmärret-täväksi sanonnan *tehdä työ säntilleen* l. *santilleen* merkityksen kehitys: 'tehdä työ santtiajalla', s.o. 'oikealla ajalla' > 'täsmälleen; säännöllisesti' > 'huolellisesti, hyvin, tarkalleen'. — Erästä toisestakin yhteydestä *santtil-leen* ~ *säntilleen* adverbien merkitys on saattanut lähteä kehittymään. Martti Myllyharju kirjoittaa Hämeenkyröstä: »Kun esim. marraskuun 1. päivä on arkipäivä, niin Pyhänmiesten päivä *saarnataan* seuraavana sun-nuntaina. Sitä ei siis *saarnata santilleen*. Mutta kun marrask. 1. päivä on sunnuntai, niin silloin Pyhäinpäivä *saarnataan santilleen*. Ja jos jonkun henkilön nimipäivää juhlietaan ennen tai jälkeen todellisen nimipäivän, niin silloin sitä *ei juhliä santilleen*.» Tällaisissakin sanonnoissa ilmaus *sant-tilleen* on saatettu käsittää tarkoittavaksi vain 'oikealla ajalla, säännölli-sesti, täsmälleen', ja sitä on ruvettu käyttämään alkuperäisten konneksioi-densa ulkopuolellakin.

Adjektiivi *säntillinen* on epäilemättä muodostettu tuon adverbien pohjalla; samoin adjektiivi *santti* ~ *säntti* 'säännöllinen, hyvän huolen pitävä' on abstrahoitu siitä.

3. *Varpatakk*, *varputakku*, *varpuvilla*.

Muudan karjataloustyö, joka tehtiin »santilleen», s.o. tiettyinä merkki-päivinä, oli lampaiden keritseminen. Se on suoritettu meillä tavallisesti neljä kertaa vuodessa. Lemillä (Aino Salon mukaan) kesävillä kerittiin Pärtylin päivän aikana, kierävillä joulunalusviikolla, laskiaistakku las-kiaisen aikaan ja *varpatakk* vapun tienoissa. Viimeksi mainittu *varpa-*

takku tunnetaan muissakin viipurilais- ja kannasmurteissa (Suomenniemi: 'kesäkuussa keritty villa'; Muolaa: 'kevällä keritty villa'; Uusikirkko, Sakkola: 'huono kevätvilla'; Inkerin Toksova: 'kevätvilla'). Savolaismurteissa ja niiden reuna-alueilla tuota kevätvillaa nimitetään sanalla *varputakku* (Kangasniemi, Pertunmaa, Konnevesi, Konginkangas, Laukaa, Kannonkoski, Iitti, Simo). Tunnetaanpa sana Vermlannissakin juuri kevätvillan merkityksessä. *Varpuvilla* on merkitty mm. Konginkankaalta, Karstulasta, Vieremältä, Perhosta ja Haapajärveltä. Kansanomaisesti *varpatakku*, *varputakku* selitetään niiden *varpa* ja *varpu* sanojen pohjalla, jotka merkitsevät puunvarpua, lehdesvarpua (*takku* tietenkin 'likainen, kalkke-roinen villa'). Kangasniemellä esim. on sanaa esitettäessä mainittu: »Lampaat os kerittävä, villat jä kaekki kalakut tuonnev *varpu*(*hin*)' puhuivat vanhat. Lampaat näet hankaavat kulkiessaan lehdettömiin varpuihin villaansa, kun ne päästetään keväällä aikaisin metsään, aikaisemmin kuin lehmät.» Onpa suorastaan kirjallisuudessa arveltu noiden nimitysten johtuneen puunvarvoista: ». . . nimitys johtunee siitä, että varpoja käytettiin kuivikkeina karsinassa» (Sanastaja 5, v. 1928, s. 22).

Ilmeisesti kuitenkin *varpa-* ja *varputakulla* ei alkuaan ole ollut mitään tekemistä lehtipuun *varvan* tai *varvun* kanssa, vaan tuon villatermin alkiosa on peräisin merkkipäivästä *Varpu*, joka taas on muodostunut pitemmästä nimestä *Varpuli*, tämä metateesin kautta asusta *Valpuri*. Originaali on tietenkin ruotsin *Valborg* (aik. myös *Valburg*; muin.-ruots. *Valborgh* = isl. *Valborg* < kys. ja mys. *Walburg*, *Walburgis*; Hellquist s.v. *Valborg*). *Varpu* g. *Varvun* on tavattu naisen nimityksenä Karjalan kannaksella ja Inkerissä: Sakkola (Neovius): *Warpu*, *Warvun* 'Walborg'; Inkeri, Tyrö ja Hietämäki; *varpu* naisen nimi. *Varpuli* naisen ja vapunpäivän nimityksenä tavataan laajemmalti itämurteissa (esim. Uusikirkko Vpl., Juva, Kiihtelysvaara). Vappu eli varpulinpäivä on Itä-Suomessa ollut juuri kevätvillan keritsemispäivä l. »santti». Inkerin Toksovasta kotoisin olleen kielenoppaani mukaan *varpatakku* on varpulin aikaan keväällä keritty villa. Samuli Paulaharju kertoo Viipurin läänin Uudeltakirkolta, että *varpatakku* keritään lampaista vanhan varpulin aikana. Alussa jo mainitsimme, että Lemilläkin *varpavillan* keritseminen kuului vapun tienoon töihin. — Eri keritsemiskertojen villasaalista ja villalatauta on suomen murteissa nimitetty nimenomaan tavanomaisten keritsemispäivien mukaan. Helmikuussa Matinpäivän aikana leikattua villaa on esim. Haapa-vedellä, Haapajärvellä, Vieremällä ja Sonkajärvellä sanottu *mattitakuksi*, syksyllä Laurinpäivän aikana kerittyä *laurivillaksi* (Kittilä). Myöhäissyksyllä joulun alla Katrinpäivän aikaan keritty villa on Vieremällä nimeltään *katrivilla* eli *kierävilla*, Simossa taas *kaijanvilla*. Toisin paikoin

tätä on sanottu *antinpäivävillaksi* (esim. Kälviä, Kalajoki, Alavieska, Piippola). Kevätvillaa eli siis varputakkua on murteittain kutsuttu *erkinvillaksi* (Simo, Rovaniemi, Kittilä) tai *erkinpäivävillaksi* (Kalajoki, Veteli). *Mattitakkua* vastaa toisin seuduin nimitys *laskiaistakku* (Lemi, Muolaa, Kiihtelysvaara) tai *laskiaisvilla* (Kannonkoski, Laukaa). Näin ollen on varmaa, että *varputakku* nimityskin sisältää 'Vappua' merkinneen päivän nimen. Mutta sitten kun sen merkityksen alkuperäinen luonne hämärtyi, sen luultiin olevan tekemisessä oksaa, varpua tarkoittavan sanan kanssa, niin että *varpu* murteittain jopa vaihdettiin *varpa* sanaan. Päättellen siitä, että *varputakku* tavataan Vermlannin suomalaisilla, se epäilemättä palautuu aina keskiajalle saakka, kuten *santilleen* adverbikin. Nominatiivisen alkuosansa puolesta *varputakku* ilmausta voidaan verrata *mattitakku-*, *katrivilla-*tyyppisiin yhdyssanoihin.

R. E. Nirvi.